

УДК 811.161.2'27'373.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-213-15>**МОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ І СОЦІОЛОГІЧНІ
ОПИТУВАННЯ ПРО ДИНАМІКУ ВЗАЄМОДІЇ ТОПОНІМ-ВІЙНА****LANGUAGE LEGISLATION OF UKRAINE AND SOCIOLOGICAL
ON THE DYNAMICS OF PLACE NAME-WAR INTERACTION****Мацюк Г. П.,*****orcid.org/0000-0001-8601-4742******Scopus Author ID: 58042187500******Researcher ID: FOT-4204-2022****доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри загального мовознавства**Львівського національного університету імені Івана Франка*

Стаття присвячена розкриттю одного із фрагментів впливу екстралінгвального чинника 'війна' на мову. Системна характеристика функціонування і змін топонімів у період трьох етапів війни ще відсутня: не сформована методологія та термінологічна база аналізу, змістові показники проблеми. Мета статті полягає в дослідженні зв'язків між владою та соціумом у ході заміни знаків публічного простору в період Антитерористичної операції (АТО), першого етапу війни Росії проти України (12.04.2014–30.04.2018). Завдання статті – з соціолінгвістичної перспективи проаналізувати приписи декомунізаційного законодавства та погляди соціуму на питання, пов'язані з перейменуванням, шляхом аналізу нормативно-законодавчих актів та соціологічних опитувань до початку і в час АТО. За теоретичну базу аналізу послужили положення про правові рамки перейменування, його історію та вивчення, джерела дослідження – публікації окресленого періоду, зокрема закони України і супутні документи, які мають стосунок до них, а також праці Українського інституту національної пам'яті, Національного інституту стратегічних досліджень і матеріали соціологічних опитувань за період 2013–2018 рр.

За допомогою зіставного, елементів дискурсу- та кількісного аналізу отримано нові результати про події в країні, стан суспільства і законодавчі дії влади як передумову перейменування публічного простору України і водночас причину повільної заміни російсько-радянських назв; про державну політику пам'яті, яка стала функцією центральної та місцевої влад; про роль законодавства для розуміння й оцінки соціумом свого радянського минулого; про оновлення публічного простору і появу в ньому загальноукраїнських наративів, які «запрацювали» на пришвидшення національного самоусвідомлення та української ідентичності; про обов'язкову заміну публічного простору від ідеологічних знаків та більшу активність представників центральної влади в цьому процесі, ніж частини місцевих громад.

Незакінчене перейменування публічного простору засвідчило, що держава в перший період війни визнала заміну російсько-радянських назв з ідеологічною семантикою як культурний ресурс зміцнення національної безпеки.

Ключові слова: соціолінгвістика, українська мова, топонім, національна безпека, війна.

The article is devoted to the disclosure of one of the fragments of the influence of the extralinguistic factor 'war' on the language. There is no systematic characterisation of the functioning and changes of place names during the three stages of the war: the methodology and terminological base of the analysis, as well as the content indicators of the problem, have not been formed yet. The purpose of the article is to study the relations between the government and society in the course of replacing signs of public space during the Anti-Terrorist Operation (ATO), the first stage of Russia's war against Ukraine (12.04.2014–30.04.2018). The purpose of the article is to analyse from a sociolinguistic perspective the provisions of decommunisation legislation and the views of society on issues related to renaming by analysing regulatory and legislative acts and sociological surveys before and during the ATO. The theoretical basis of the analysis is the provisions on the legal framework for renaming, its history and study, and the sources of the research are publications of the period in question, including the laws of Ukraine and related documents, as well as the works of the Ukrainian Institute of National Memory, the National Institute for Strategic Studies, and materials from sociological surveys for the period 2013–2018.

Using comparative, discourse, and quantitative analysis, new results were obtained about the events in the country, the state of society, and the legislative actions of the authorities as a prerequisite for renaming the public

space of Ukraine and at the same time the reason for the slow replacement of Russian-Soviet names; about the state policy of memory, which has become a function of central and local authorities; about the role of legislation in society's understanding and assessment of its Soviet past; about the renewal of public space and the emergence of all-Ukrainian narratives in it, which 'worked' to accelerate the process of renaming.

The incomplete renaming of public space showed that the state in the first period of the war recognised the replacement of Russian-Soviet names with ideological semantics as a cultural resource for strengthening national security.

Key words: sociolinguistics, Ukrainian language, place name, national security, war.

Постановка проблеми. Зв'язок *топонім-війна* як один із часткових виявів проблеми впливу екстралінгвального чинника 'війна' на мову сьогодні почали вивчати юристи, історики, політологи і навіть географи. Системна мовознавча характеристика функціонування і змін топонімів публічного простору України в час війни ще відсутня: наприклад, не вирішено питання методології та термінологічного опису перейменування публічного простору; не досліджено причини повільної заміни російсько-радянських назв публічного простору після анексії Криму 2014 р. і появи квазіутворень «ЛНР», «ДНР»; відсутня характеристика політичних акторів, які беруть участь в перейменуванні публічного простору, не проаналізовані тематичні групи впроваджених нових топонімів. Ці та інші питання вимагають аналізу на кожному з етапів війни – Антитерористичній операції (АТО), Операції об'єднаних сил (ООС) та в час повномасштабного вторгнення. Відповіді на них разом із ономастичними характеристиками забезпечить системну характеристику впливу війни як позамовного чинника на знаки публічного простору України. Стаття присвячена розкриттю взаємодії *топонім-війна* в час АТО (12 квітня 2014–30 квітня 2018 р.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після розпаду СРСР у 1991 р. Україна стала незалежною державою, однак у лютому–квітні 2014 р. РФ окупувала частину території, анексувавши Крим та сформувавши на Сході квазідержавні утворення. У час агресії РФ для захисту української державності і з метою посилення національної безпеки закономірно виникла потреба повернути свою історичну національну пам'ять в публічному просторі шляхом «очищення» від російсько-радянських назв та пам'ятників.

За ініціативи Українського інституту національної пам'яті 9 квітня 2015 р. Верховна Рада ухвалила чотири закони, які отримали назву декомунізаційних і вступили в дію з 21 травня 2015 р.: Закон України Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у XX столітті № 314-VIII [1]; Закон України Про вшанування перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 рр. № 315-VIII [2]; Закон України Про доступ до архівів органів репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 № 316-VIII [3]; Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки № 317-VIII [4]. Ці законодавчі акти сформуливали правову оцінку минулого України: не тільки засуджували радянський комуністичний режим та його практики, але вшановували борців проти цього режиму як відновлення прав його жертв, уможливлювали доступ до архівних документів і заборону використання комуністичної символіки. Закони, які підписав Президент України Петро Порошенко¹, вперше закладали основи системної декомунізації і були потрібні для досягання легітимізаційної мети і подальшого демократичного поступу України. Процес декомунізації всього суспільного життя постав «як система теоретичних і практичних заходів, спрямована на звільнення від впливу й наслідків комуністичної ідеології в усіх сферах життя держави та суспільства після падіння комуністичного режиму» [5, с. 125]. В основу декомунізації закладався антирадянський наратив, національно-патріотична риторика, перелік жертв, апеляція до цінностей відкритого суспільства і ліберальної демократії, остаточна заборона КПУ [Там само, с. 127].

¹ 22 лютого 2014 р. президент В. Янукович у неконституційний спосіб самоусунувся від своїх повноважень (втік з Києва), 25 травня 2014 р. після позачергових виборів новим президентом України став Петро Порошенко.

Переimenування публічного простору почали вивчали юристи [6], історики [5], соціологи [7], географи [8].

На державному рівні сформовано нову Стратегію національної безпеки України від 26 травня 2015 року № 287 [9], яка підкреслювала довгостроковий характер російської загрози і проголошувала політику національної безпеки до 2020 р. Документ свідчив, що в умовах опору РФ українська влада визнала роль національної ідентичності та державної мови як ресурсу в забезпеченні національної безпеки держави. У склад загроз українському суспільству потрапили питання інформаційної війни, стан розвитку української мови і культури, фальшування історії та ін.

Декомунізаційні закони і Стратегія національної безпеки України 2015р. посприяли формуванню державної політики історичної пам'яті, тому що до цього часу влада не дооцінювала роль духовної та культурної сфер у трансформаційних процесах. У системі національної пам'яті потрібно було піднести роль культурної спадщини, зокрема світоглядні установки, історичні події, мистецьке та культурне надбання як основу для творення ідентичності української нації [10, с. 67]. Визнано вплив на суспільну свідомість жителів Сходу цінностей ідеологічної доктрини «русскій мір», а також перевага російського інформаційно-культурного продукту і відсутність впливу української культури привели до політичного сепаратистського руху з антиукраїнськими ідеологічними установками і створили тло для воєнної агресії РФ [10, с. 68]. Для виходу із ситуації потрібна була державна культурна політика.

Переimenування публічного простору як одну з ознак декомунізації суспільного життя в час першого етапу війни мовознавці аналізували в контексті опису лінгвістичного ландшафту. Виникло питання про методологічні засади дослідження цієї ознаки: озвучено потребу міждисциплінарного підходу і застосовування положень не тільки ономастики, але і соціолінгвістики, лінгвокультурології, етнолінгвістики, психолінгвістики [11]. Увагу дослідників привернули термінологічні аспекти аналізу, зокрема терміни *мовний ландшафт*, *урбанонім-мовний знак*, *приватний знак*, *комерційний знак* [12], *урбанонім-символ*, *ідеологічна функція урбаноніма*, *громадський знак*, *міський урбанонімікон*, *радянський міський урбанонімікон*, *універсальний компонент урбанонімікону*, *знаковий код просторової організації населених пунктів*, *зв'язок урбанонім-колективна ідентичність* [13], *текст міста*, *тест міста й епоха*, *текст міста і суспільство* [14], *юридичні механізми формування лінгвістичного ландшафту*, *взаємодія мовний знак-ідеологічний зміст* [15]. Досліджено принципи й мотиви номінації перейменованих географічних об'єктів [16] до і після декомунізації [17] та зміни урбанонімікону конкретного населеного пункту в час декомунізації [18].

Лише в поодиноких публікаціях була апеляція до теми російсько-української війни у зв'язку із характеристикою урбанонімів-персоналіїв у честь учасників АТО [19] й стверджувалося: «після анексії Криму в 2014 р. та з початком російської агресії на Донбасі топоніміка перестала бути питанням просто гуманітарної політики», перейменування публічного простору в умовах гібридної війни проти України стало «одним із інструментів національної безпеки держави»; статистика Інституту національної пам'яті показувала, що в публічний простір замість топонімів з ідеологічним змістом поверталися історичні топоніми, а також впроваджувалися нові назви в честь тих воїнів, які загинули в АТО, захищаючи Україну [15, с. 74].

Тому в статті дотримуємося думки, що розкриття декомунізації лінгвістичного ландшафту України в час першого етапу війни вимагає виходу за межі ономастичного опису. Заміну знаків публічного простору з ідеологічним змістом в час АТО не може обмежувати лише семантичним чи структурним аналізом в контексті предметного поля ономастики, тому що проблема увібрала в себе дії політичних акторів і широкий спектр поглядів соціуму та впливи різних ідеологій [15], які потребують ідентифікації.

Мета статті полягає в дослідженні зв'язків між владою та соціумом у ході заміни знаків публічного простору в період АТО як першого етапу війни Росії проти України від 12 квітня

2014 до 30 квітня 2018 рр. Завдання статті – проаналізувати взаємодію приписів декомунізаційного законодавства та поглядів соціуму на підставі аналізу нормативно-законодавчих актів та соціологічних опитувань до початку і в час АТО. Наукова новизна такого підходу полягає у розширенні метамови аналізу взаємодії *топонім-війна* термінами *національна безпека, мовне законодавство, влада, соціум, ідентичність, Європейський Союз (ЄС), Митний союз, анексія Криму, РФ* та ін. як обов'язковими одиницями опису проблеми перейменування публічного простору. За теоретичну базу аналізу послужили положення зі щойно згаданих досліджень цього періоду Г. Берченка, Є. Головахи, М. Гоманюка, О. Гриценка, С. Ковтюх, Г. Мацюк, Ю. Шаповала та ін., джерела аналізу – закони України і супутні документи, а також праці Українського інституту національної пам'яті, Національного інституту стратегічних досліджень і результати соціологічних опитувань за період 2013–2018 рр. За допомогою зіставного, елементів дискурс- та кількісного аналізу нові результати отримано на підставі застосування соціолінгвістичного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

1. Влада й українське суспільство до початку АТО 12 квітня 2014 р. Зміни публічного простору в Україні, головними дієвцями якого були влада і суспільство, розпочалися з перших років незалежності, вони відбулися на Заході та в Центрі і зупинилися за Києвом, тому перейменування на Сході і Півдні, практично, мало було зреалізованим [13]. За визначенням українського соціолога Є. Головахи, у 2011–2013рр суспільство перебувало на етапі стратегічної невизначеності і нових політичних ризиків [7, с. 27]. Публічний простір залишався радянським, часто містив ненормативні (наприклад, російські) відповідники. Перспектив на їхню заміну було мало, адже Закон України Про засади державної мовної політики 2012 р. заклав базу офіційної двомовності, наголошуючи не на функціях української мови як державної, а регіональної російської (у перспективі, за задумом тодішніх законотворців, другої державної), мовний майдан проти підписання Закону влітку 2012 р. не набрав всеукраїнського вияву.

Настрої суспільства щодо майбутнього в кінці лютого – початку березня 2013 р. ілюструють результати соціологічного опитування Київського Міжнародного соціологічного інституту. Вступ до ЄС підтримало 38,4 % респондентів; тих, хто хотів би вступу України до союзної держави з Росією та Білорусією було 37,0 %; кожен десятий опитуваний не взяв би участь у такому референдумі. Ідею вступу України до Митного Союзу і Єдиного Економічного Простору з Росією, Білоруссю, Казахстаном та іншими країнами схвалив 41 % респондентів, а договір про асоціацію з ЄС, щоб згодом вступити до нього, підтримало 39 % респондентів. Опитувані висловили свої міркування і щодо статусу російської мови в державі: мову не хотіли бачити в офіційному спілкуванні 18,6 %; за російську як другу державну в Україні висловилося 27,5 % опитуваних (тих, кому було важко було щось сказати, було 6,8 %) [20].

Восени 2013 р. влада на підставі рішення Кабінету Міністрів Україна призупинила процес підготування до Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. На протести вийшла студентська молодь, яку жорстоко побили. У відповідь розгорнувся масовий протестний рух, і 21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р. в Україні відбулася Революція гідності, або Майдан. Влада (період президента В. Януковича) протистояла суспільству: воно пройшло крізь розстріли майданівців, ухвалення антиконституційних законів 16 січня 2014р, операцію силовиків «Бумеранг». 22 лютого 2014 р. відбулося законодавчо-правове закріплення перемоги Майдану і крах влади В. Януковича [21]. Суспільство перемогло і водночас змінювалося, набувало нових ознак, наприклад, розвинувся волонтерський рух на підтримку різних потреб учасників Революції гідності як всеукраїнської громадянської акції кінця 2013–2014 рр. [22].

У 2014 р. суспільство перейшло (за соціологічними показниками) період невизначеності і набуло виразного вектору трансформації у зв'язку з небажанням інтегруватися в пострадянський простір. Напрямок змін посилювали події: розстріл майданівців 20 лютого 2014 р., захоплення збройними силами РФ адмінбудівель у Криму 27 лютого 2014 р., підтримана Радою

Федерації РФ пропозиція президента Росії ввести російські війська в Україну 1 березня 2014 р., проведення 16 березня 2014 р. на півострові незаконного референдуму, окупація 25 березня 2014 р. військами РФ Криму [23]. (Тому Інститут національної пам'яті веде відлік війни з 20 лютого 2014 р., коли Росія розпочала збройну агресію проти України, а в березні розхитала ситуацію на Сході та Півдні, перейшовши до плану «Новоросія» [24]).

Правда, населення по-різному реагувало на події. Наприклад, респонденти зі Сходу та Півдня (зокрема жителі Одеської, Миколаївської, Херсонської, Харківської, Луганської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької областей) 8–16 квітня 2014 року після анексії Криму трактували Майдан як державний переворот, організований опозицією за допомогою Заходу (46 %), а не як протест громадян проти корупції та свавілля диктатури президента України В. Януковича (41,7 %). На протигагу кримській доповіді президента РФ В.Путіна про утиски російськомовного населення, 71,5 % опитаних дали відповідь, що не згодні з цим твердженням (23,1 % її приймали). Анексія Криму не відіграла роль у відповідях на питання про наявність війни між Росією та Україною: 36,8 % згоджувалися з цим твердженням, 48,9 % респондентів так не вважали, хоча саму анексію 44,3 % респондентів вважали незаконною; правда, 43,0% стверджували, що анексія – це результат вільного самовиявлення мешканців Криму [25].

Опубліковане в жовтні 2014 р. соціологічне опитування про ставлення населення України до Росії та населення Росії до України засвідчило, що з обох боків воно стало негативніше, але ставлення українців до Росії залишалося більш позитивним, ніж росіян до України. Позитивно налаштованого населення до Росії стало менше в Південному, Центральному і в Західному регіонах (відповідно з 65% до 59%, з 43% до 32%, з 30% до 25%), у Східному регіоні, навпаки, кількість позитивно налаштованих українців до Росії зросла з 77% до 83% [26].

Думки жителів навіть близьких населених пунктів різнилися, як видно з відповідей опитаних у листопаді 2014 р. респондентів Краматорська і Слов'янська (міста в один і той же час знаходилися під контролем самопроголошених угруповань «ЛНР» і «ДНР»). Настрої містян: «в Краматорську підтримують вступ до ЄС, українську армію й бачать агресію Росії, а в Слов'янську – ні» [27]. Хоча віддаль між містами всього 15 км, у Краматорську половина населення була переконана в тому, що саме РФ є стороною конфлікту на Донбасі (заперечувало 26%), а в Слов'янську, який довго перебував під безпосереднім контролем ДНР, були відсутні антиросійські настрої. У Краматорську більшість містян (43%) трактувало події як війну між Росією та Україною (заперечувало 33%), у Слов'янську вважали, що війни між Росією та Україною немає (40%), тільки 26% опитаних її сприймали.

І все ж після Майдану суспільство «визначилося зі стратегічним напрямком розвитку: а саме від амбівалентності минулого (одночасної підтримки взаємовиключних геополітичних напрямків руху) воно зрушилося до вибору більшістю населення європейського руху» [7, с. 28]. Правда, у громадській думці «переважали розчарування, недовіра до інститутів демократії та ринкової економіки» [Там само, с.29]. Відображені в наведених соціологічних опитуваннях фрагменти цього стану не могли не вплинути на темпи і підтримку/непідтримку заміни знаків публічного простору в умовах декомунізації.

2. Законодавство і суспільство про топоніми періоду АТО (12 квітня 2014–30 квітня 2018 р.). Ухвалені 9 квітня 2015 р. вже згадані декомунізаційні закони сформували правову рамку змін і накреслили системне вилучення елементів комуністичної ідеології з символічного простору України.

Так, на підставі Закону України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки № 317-VIII запрацювала Експертна комісія як постійно діючий консультативно-дорадчий орган Українського інституту національної пам'яті з питань реалізації законодавчих норм. Виконання практичної реалізації цього закону пов'язане з нормативно-правовими актами, насамперед про Голодомор 1932–1933 років в Україні від 28 листопада 2006 р. № 376-V, з Указом Президента

України Про деякі заходи щодо унормування питань опису, порядку використання і захисту державних символів України від 23 серпня 2014 р. № 667/2014, з Указом Президента України Про додаткові заходи щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні від 12 червня 2009 р. № 432/2009 та із Законом України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті № 314-VIII.

Чому був зв'язок із нормативно-правовими актами про Голодомор? Тому що Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки в пункті V деталізував види діяльності комуністичної партії, Голодомор потрапив у перелік процесів та явищ, пов'язаних із Великим терором, депортаціями, диктатурою пролетаріату та ін.

Крім цього, закон у пункті VIII («Переслідування учасників боротьби за незалежність України у XX ст.») виявляв зв'язок із Законом України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті, який визнавав борцями за незалежність України тих, хто брав участь в усіх формах політичної, збройної чи будь-якої іншої колективної або індивідуальної боротьби за незалежність України. Документ чітко встановлював склад осіб, які були борцями за незалежність України в XX ст. (його стаття 1 у пунктах 1-20 визначала склад органів влади, організацій, структур та формувань, починаючи від органів влади УНР і до тих, які до 24 серпня 1991 р. за мету діяльності мали відновлення та захист незалежності України).

Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки сформував політику засудження комуністичного режиму 1917–1991 рр. У статті 1 закону були виокремлені одиниці для перейменування: усі назви комуністичної партії та їх місцевих організацій (пункт 1) та карально-репресивних органів комуністичного режиму (пункт 3), види символіки (пункти а, б, в, г, д, е, є, ж та ін.). Закон передбачав проведення громадських слухань щодо нової назви і не визнавав надання старій назві нового змісту (оскільки він свідчив про маніпуляцію і дискредитував процес декомунізації). Також закон засуджував тоталітарні режими, сформовані на ідеологічних основах, оскільки вони спричинили смерть щонайменше 10 мільйонів людей, і забороняв пропаганду символів цих режимів як наругу над пам'яттю про жертви комунізму і нацизму. Якщо назва підпадала під дію закону, її потрібно було змінити. Місцева влада могла повернути історичну назву або обрати нову, нове обґрунтування старого відповідника заборонялося.

За законом, перейменування відбувалося поетапно. Громадські обговорення мали б тривати від 14 травня 2015 р. до 21 листопада 2015 р., місцевим радам потрібно було ухвалити рішення про перейменування. Усі комуністичні назви мали б зникнути, в тому числі й на Сході і в Криму. Якщо перейменування не проведено на місцевому рівні, то його здійснював на підставі свого розпорядження голова обласної держадміністрації, а пізніше до 21 лютого 2016 р. з новими назвами мала б визначитися Верховна Рада. За цим планом публічний простір населених пунктів позбувався назв, пов'язаних з комуністичним режимом, його символікою, назвами організацій, органами влади, іменами діячів, прославленням подій і пам'ятними датами. На думку В. В'ятровича, «декомунізація – це відкриття забороненої комуністичним режимом правди, а не «переписування історії» [28, с. 31].

Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки 2015 р. вносив поправку до Закону України Про географічні назви 2005 р., стаття 5 якого отримувала доповнення: «Забороняється присвоювати географічним об'єктам назви, які є іменами або псевдонімами осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії (посаду секретаря районного комітету і вище), вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік (крім випадків, пов'язаних з розвитком української науки та культури), працювали у радянських органах державної безпеки, назви СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних радянських республік та похідні від них, а також назви, пов'язані з діяльністю комуністичної

партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті (крім пам'ятників та пам'ятних знаків, пов'язаних з опором та вигнанням нацистських окупантів з України або з розвитком української науки та культури)» [4].

На місцевому рівні не скрізь здійснено заміну знаків із радянською ідеологією, тому в лютому 2016 р. вийшла постанова Верховної Ради Про перейменування окремих населених пунктів та районів Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської областей [29].

У 2016 р. Постанова Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя [30] повернула історичні назви географічним об'єктам, перейменованим радянською владою (на зразок *Краснознамянка*, *Октябрь*, *Совхозне* та ін.). У той же час Верховна Рада України прийняла рішення про повернення історичної топоніміки в Автономній Республіці Крим: 72 населених пункти отримали кримськотатарські назви [8, с. 35].

Здійснення заміни знаків з ідеологічною семантикою відбувалося в складних умовах першого етапу війни, коли потужно впливала російська пропаганда. Науковці Київського міжнародного інституту соціології, провівши низку опитувань, розробили показник результативності російської пропаганди для оцінки контрпропагандистської роботи України. Соціологічний термін *результативність російської пропаганди на території України* позначав «поширеність підтримки головних тез російської пропаганди населенням України в цілому або тієї чи іншої території України». Автори дослідження підкреслювали: «Східний регіон становить собою велику проблему і вимагає серйозних зусиль у боротьбі проти російської пропаганди. Не дуже благополучна ситуація і в Південному регіоні»; «серйозна контрпропагандистська робота повинна бути зосереджена у Харківській та Одеській областях» та ін. Дослідники виявили, що найменший показник результативності російської пропаганди (20) характеризував тих, хто відчував себе «тільки українцем(кою)», у людей з іншою ідентичністю показники були вищі: у тих, хто вважав себе і українцем (кою), і росіянином (кою), але більше українцем, показник залежності становив 38; і українцем, і росіянином – 41; і росіянином, і українцем, але більше росіянином – 58, тільки росіянином – 66, *іншу відповідь* відображав показник 45) [31]. Тобто ідентичність, а з нею й опірність пропаганді були виразно зумовлені мовою.

Аналітичний огляд «Становище української мови в 2014–2015 роках» [32] містив аналіз мовної ситуації в Україні в час революції Гідності, російської збройної агресії і окупації Росією частини території України з початку 2014р. до середини 2015 р. Дослідження мовою фактів і цифр окреслило становище української мови в різних сферах суспільного життя, тенденції, пов'язані з розширенням чи звуженням вживання української мови. Наприклад, у 2014 р. спостерігалася стійка негативна тенденція до зменшення сумарного тиражу книг, виданих українською мовою: якщо в 2013 р. було 37 892 млн примірників книг і брошур українською мовою, то в 2014 р. – 30 405 млн. У 2013 р. українською мовою вийшло тільки 31,2 % газет, у той час, як російською вдвічі більше (64,3 %). У 2013 р. російською мовою вийшло 82,5% журналів від загальних тиражів, частка журналів українською мовою становила 11,3 %; у 2014 р. 85,6 % журналів вийшли російською мовою і лише 9,9 % українською.

У таких умовах Інститут національної пам'яті почав працювати з перейменуванням публічного простору. Органам місцевого самоврядування допомагав збірник «Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати» [33] з інформацією про перелік осіб, представників комуністичного та тоталітарного режимів, а також символів, організацій, подій та явищ комуністичного тоталітарного режиму.

Виникло питання про кодифікацію назв географічних об'єктів. На вимогу Міністерства аграрної політики та продовольства України розроблено приклади передачі назв географічних

об'єктів України літерами латинського алфавіту, створено перелік одиниць адміністративно-територіального устрою України та їх центрів українською мовою і латиницею [34].

Суспільство повільно змінювало свої вподобання. Соціологічне опитування 19–31 травня 2016 р. свідчить, що людей почало турбувати питання війни на Сході України (72%), непокоїли рівень життя (61%), економічна ситуація (46%) та безпека України (15%). З усіх проблем найменше українців турбував статус російської мови в Україні (1%), причому це стосувалося усіх регіонів України [35].

У 2016 р. перейменування публічного простору позитивно сприймало населення Заходу і негативно на Сході та Півдні. Підтримка перейменування залежала від рівня освіти: що вищий її рівень, то вищою була підтримка оновлення знаків населених пунктів і географічних об'єктів у них. Найменше підтримували респонденти 60+ та жителі міст (у порівнянні із жителями сіл) і жінки (у порівнянні з чоловіками). Ставлення до перейменування радянських назв міст чи географічних об'єктів швидше не підтримували (57%), ніж підтримували (35%). Частина респондентів (34%) вважала, що перейменовувати потрібно лише ті назви в честь радянських політичних діячів, злочини яких документально доведені, лише 15% було таких, які підкреслювали потребу перейменування назви, похідні від імен усіх радянських політичних діячів; разом з тим, 44% респондентів не підтримувала ідеї перейменування взагалі [36]. Наприклад, у Херсонській області місцева влада залишала радянські назви, придумуючи нові назви, подібні до старих, зберігаючи їхнє звучання зі втратою попереднього ідеологічного змісту («назву села *Володимиро-Іллінка* Новотроїцького району громада намагалася відстояти, мотивуючи це тим, що село ніби було названо на честь Святого Володимира Великого та Святого Іллі, а не Володимира Ілліча Леніна» [8, с. 33]). Ці та інші приклади аргументують думку, що декомунізація «не просто «не розбавила» уніфіковану радянську топоніміку, а ще більше збіднила топонімічне культурне розмаїття через уживання шаблонних і абсолютно ніяк не пов'язаних з історією та географією назв» [8, с. 36].

Вимогу декомунізаційних змін публічного простору в умовах першого етапу війни посилила «Доктрина інформаційної безпеки України» 2017 р., яка ще раз сформулювала завдання «захисту українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації», «забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України», «вільного розвитку, використання і захист мов національних меншин та сприяння вивчення мови міжнародного спілкування» та ін. [37].

І все ж представники влади та жителі не всіх областей були готові до перейменування. На думку історика Олександра Гриценка, причин було багато. Насамперед, це невикористані можливості патріотичних активістів Сходу і Півдня з боку київської влади, тому що до осені 2014 р. вона шукала компромісів з проросійськими регіональними елітами і не надавала «однозначну підтримку місцевим українським патріотам» [38, с. 209–210].

Разом з тим, були противники декомунізації, які стверджували, що вона не на часі, відволікає суспільство від реформ, перейменування вулиць вимагає коштів, що представники старшого покоління не хочуть перейменувань, визнання ОУН та УПА борцями за незалежність, оскільки це унеможливить дослідження історичних подій та ін. [38, с. 206]. З критикою декомунізаційних законів пов'язані «міф про В'ятровича й бандеризацію України» і гранд-наратив «бандеризація України галичанами», за якими українське суспільство поставало поділеним на дві частини, зокрема ненаціоналістичну російськомовну більшість і малоосвічену «бандерівську» меншість [38, с. 221–230].

Крім негативної презентації декомунізаційних законів, були ліберально-експертні інтерпретації, які доносили ідею про декомунізацію як грубу політичну помилку, яка може бути небезпечною для української демократії та європейського курсу України [38, с. 238].

Закономірно постає питання про те, наскільки виконані закони 2015р. щодо заміни знаків громадського простору? До 21 лютого 2016 року здійснено всього 47 % перейменувань [39],

від місцевих органів це питання перейшло в компетенцію обласних державних адміністрацій. Правда, зміни громадських настроїв на період 2016 р. були незворотні, вже відбулася динаміка розподілу населення за типами політичної культури: активно-тоталітарний (13,5 %), пасивно-тоталітарний (7,4 %), активно-демократичний (21,0 %), пасивно-демократичний (58,1 %) [40]. У 2017 р. найбільша кількість перейменованих населених пунктів знаходилася на територіях Донецької, Харківської та Дніпропетровської областей. Перейменовано деякі районні державні адміністрації (Донецька і Чернігівська області) [41], водосховище [42]. Весь публічний простір України оновили нові назви: 51493 урбанонімів, 987 найменувань міст і сіл [43].

Висновки. Здійснений аналіз розкрив законодавчі дії влади і настрої суспільства до і в час АТО, які дозволяють реконструювати процес заміни російсько-радянських топонімів і зрозуміти причини його повільної реалізації. Декомунізаційні закони 2015 р. з мовними приписами щодо публічного простору сформували правову рамку процесу перейменування й відіграли вирішальну роль у легітимації української традиції державності, узаконивши поняття про українську націю та її інтереси, тяглість державницьких традицій і власну соціокультурну окремішність.

Виявлено, що державна політики пам'яті стала функцією влади. Вона через законодавство показала, як соціум повинен побачити й оцінити своє радянське минуле, а тому здійснити оновлення публічного простору. У ньому з'явилися загальноукраїнські наративи, які «запрацювали» на пришвидшення національного самоусвідомлення, національної ідентичності українців.

На етапі АТО Закони сформували обов'язкову заміну публічного простору від ідеологічних знаків. Правда, представники центральної влади були активніші, ніж частина місцевих громад. Причиною цього був стан суспільства, відображений у соціологічних опитуваннях. Вони виявили, наскільки історична пам'ять українців травмована радянським минулим і культурною асиміляцією і як вона гальмувала перейменування публічного простору, через що не відбулася системна заміна російсько-радянських знаків лінгвістичного ландшафту України.

Разом з тим, незакінчене перейменування публічного простору в роки АТО переконливо засвідчило, що держава в перший період війни визнала українську культуру за ресурс для зміцнення національної безпеки.

Перспективу аналізу впливу війни як позамовного чинника на знаки громадського простору вбачаємо у висвітленні питань взаємодії влади та соціуму в періоди ООС та повномасштабного вторгнення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті № 314-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
2. Закон України Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років № 315-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19#Text> (дата звернення: 11.04.2025).
3. Закон України Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років № 316-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/316-19#Text> (дата звернення: 13.04.2025).
4. Закон України Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки № 317-VIII. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).
5. Шаповал Ю., Васильєва І., Матвієнко І. Українське суспільство у 2014–2020 рр.: проблеми політики декомунізації. *Український історичний журнал*. 2020. Число 4. С. 110–124.
6. Берченко Г. В. Декомунізація в Україні: конституційно-правові аспекти. *Форум права*. 2017. № 4. С. 13–23.
7. Головаха Є. І. Українське суспільство: шляхи трансформації. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1–2. С.26–30.

8. Гоманюк М. Декомунізаційні моделі перейменування населених пунктів Півдня України (на прикладі Херсонської області). *Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Серія «Географічні науки»*. Вип. 6. 2017. С. 30–37.
9. Стратегія національної безпеки України. Затверджено Указом Президента України від 26 травня 2015р. № 287/2015. *Президент України*. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (дата звернення: 17.04.2025).
10. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналіт. доп. / [Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валецький О. Л. та ін.] / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ : НІСД, 2019.
11. Ковтюх С. Соціономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні. *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 160–165.
12. Олійник О. Ю. Термінологія опису мовного ландшафту у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. *Термінологічний вісник*. Вип. 2 (1). 2013. С. 150–154.
13. Мацюк Г. Про природу взаємодії мови та ідентичності в Україні (на матеріалі міського урбанонімікону радянського та пострадянського періодів. *Україноцентризм наукового сумління* : зб. наук. пр. на пошану проф. З. Терлака / [редкол. : М. П. Білоус (відп. ред.) та ін.]. Львів : Ліґа-Прес, 2014. С. 539–566. URL : <https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/Zbirnyk.pdf> (дата звернення: 19.04.2025).
14. Сікора Г. Текст міста як лінгвістичний феномен. *Українська мова*. 2016. № 4. С. 122–135.
15. Мацюк Г. Лінгвістичний ландшафт України як взаємодія мови та ідеології. *Мова і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 71–82.
16. Волянчук І. Соціолінгвістичні проблеми в ономастиці (на матеріалі ойконімії Північної Тернопільщини ХХ ст.). *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 88–91.
17. Кравченко Л. Перейменування сучасних українських ойконімів. *Українське мовознавство*. № 1. 2018. С. 135–151.
18. Гримашевич Г. І. Урбанонімія Житомира в контексті декомунізації. *Мова: класичне – модерне – постмодерне* : зб. наук. праць. 2016. Вип. 2. С. 53–61.
19. Кравченко Л., Романюк Ю. Перейменування вулиць і провулків у Романівському районі Житомирської області. *Наук. записки Тернопіл. нац. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 184–189.
20. Думки населення України щодо зовнішньої політики та мовного питання. *Київський Міжнародний інститут соціології*. 21.03.2013. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=150&page=6&t=10> (дата звернення: 12.04.2025).
21. Цифровий архів Майдану 2013–2014 р. URL : <https://digitalmaidan.org/history/history-maidan/hronologija-revoliuciji-gidnosti>
22. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: загальні тенденції, регіональні особливості : аналіт. доп. К. : НІСД, 2014. URL : https://niss.gov.ua/sites/default/files/2014-04/grom_susp-bdf01.pdf (дата звернення: 11.04.2025).
23. Хронологія окупації Криму. *Прокуратура Автономної республіки Крим та міста Севастополя*. URL : <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html> (дата звернення: 14.04.2025).
24. Інформаційні матеріали до початку російсько-української війни та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. 22.05.2025. URL : <https://gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-pochatku-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny-ta-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення: 12.04.2025).
25. Думки та погляди жителів південно-східних областей України: квітень 2014. *Київський міжнародний інститут соціології*. 20 квітня 2014 р. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=302&page=6&t=10> (дата звернення: 23.04.2025).
26. Як змінилося ставлення населення України до Росії та населення Росії до України. 6 жовтня 2014 р. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=404&page=6&t=10> (дата звернення: 22.04.2025).
27. Червоненко В. Соціологічне дослідження: парадокси Слов'янська та Краматорська. *BBC. Україна*. 19 грудня 2014. URL : https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/12/141219_donbas_pools_vc (дата звернення: 18.04.2025).
28. В'ятрович В. Декомунізація у питаннях і відповідях. *Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати* : зб. матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Київ : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2015. С. 21–31.

29. Постанова Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів. Від 4 лютого 2016 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984-19#Text> (дата звернення: 12.04.2025).

30. Постанова Верховної Ради України Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Від 12 травня 2016 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1352-19#Text>

31. Індекс результативності російської пропаганди. 25.03.2015. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=510> (дата звернення: 18.04.2025).

32. Становище української мови в 2014-2015 роках: аналітичний огляд. *ДМ media sapiens*. 10 липня 2015. URL : <https://ms.detector.media/mediadoslzhennya/post/13691/2015-07-10-analitychnyy-oglyad-stanovyshche-ukrainskoi-movy-v-2014-2015-rokakh/> (дата звернення: 12.04.2025).

33. Декомунізація: що і чому перейменовувати й демонтувати : зб. матеріалів, рекомендацій і документів щодо виконання вимог Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Київ : Укр. ін-т нац. пам'яті, 2015. 103 с.

34. Про затвердження Правил написання українських географічних назв на картах та в інших виданнях. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Наказ від 29.07.2014. № 282. Зареєстровано в міністерстві юстиції України 13 серпня 2014 р. за № 95734. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0957-14#Text> (дата звернення: 17.04.2025).

35. Які проблеми турбують українців. *Київський міжнародний інститут соціології*. 27 липня 2016. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=640&page=51&t=13> (дата звернення: 16.04.2025).

36. Ставлення до окремих історичних постатей та процесу декомунізації в Україні. *Соціологічна група «Рейтинг»*. 7.11.2016. URL : https://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_k_otdelnym_istoricheskim_lichnostyam_i_processu_dekommunizacii_v_ukraine.html (дата звернення: 14.04.2025).

37. Доктрина інформаційної безпеки України. № 47/2017. *Президент України*. 25 лютого 2017 року. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 12.04.2025).

38. Гриценко О. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України ; Ін-т культурології НАМ України, 2019.

39. Декомунізацію виконано на 47% – Інститут нацпам'яті. *Історична правда*. 12 лютого 2016. URL : <https://www.istpravda.com.ua/short/2016/02/12/148925/> (дата звернення: 12.04.2025).

40. Головаха Є. Українське суспільство – вектори трансформації. *Збруч*. 01.12.2016. URL : <https://zbruc.eu/node/59471> (дата звернення: 24.04.2025).

41. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 27 вересня 2017 р. № 681 р. Про перейменування деяких районних державних адміністрацій. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/sh> (дата звернення: 13.04.2025).

42. Кабінет Міністрів України. Розпорядження від 8 листопада 2017 р. № 795-р Про перейменування Дніпродзержинського водосховища. *Верховна рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.04.2025).

43. Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року. *Український інститут національної пам'яті*. URL : <https://old.uinp.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku> (дата звернення: 16.04.2025).